

9. Удотова Л. Ф. Соціальна статистика : підручник / Л. Ф. Удотова. – К. : КНЕУ, 2002. – 376 с.

10. Якунин В. И. Актуальная теория и методология формирования российской экономической политики / В. И. Якунин // Проблемы модернизации экономики экономической политики России. – Материалы Российского научного экономического собрания. – М. : Научный эксперт, 2008. – С. 28–51.

УДК 334.722(330.331+303.444)

А. І. БУТЕНКО, І. М. САРАЄВА

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, м. Одеса

РИЗИКИ ТА СТРАТЕГІЇ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КРИЗИ

Проаналізовано головні ризикоутворюючі проблеми малого підприємництва в Україні в умовах кризи та виділено найбільш значущі ризики, які складають небезпеку для малого бізнесу. Запропоновано основні стратегічні напрямки їх зниження на підставі вивчення специфіки цих ризиків та закордонного досвіду державної підтримки малого бізнесу.

The article includes an analysis of the main sources of risks for a small business in the conditions of crisis in Ukraine; the most significant risks which produce a danger for a small business are selected. The basic strategic directions of their reduction are offered on the basis of study of the particular characteristics of these risks and oversea experience of the state support of a small business.

Постанова проблеми. Поглиблення кризових явищ на протязі останнього року вкрай негативно впливає на розвиток підприємництва в Україні, зокрема малого бізнесу. Розвиток малих підприємств у 2008 році знизився в цілому до рівня 2006 року, а за деякими показниками і нижче [1]. Так, наприклад, частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції знизилася з 18,8 % у 2006 році до 16,3 % – у 2008 році. Фінансовий результат (сальдо) від звичайної діяльності до оподаткування був у 2008 році негативним і становив –37482,2 млн грн на відміну від 2006 року, коли він був позитивним і становив 5187,1 млн грн. Збитковими у 2008 були більше третини усіх малих підприємств (37,3 %). Показник рівня рентабельності (збитковості) всієї діяльності малих підприємств за останні три роки знизився з 1,5 % у 2006 році до –7,6 % – у 2008 році [1, с. 139]. У 2009 році рівень розвитку малого підприємництва в Україні знизився ще більше.

Все це свідчить про те, що кількість ризиків для підприємств малого бізнесу в умовах кризи значно збільшилась. І якщо великі компанії мають ресурси, що дозволяють якось долати ці ризики і негаразди, то, зрозуміло, що малі підприємства такої можливості позбавлені. Тому набуває актуальності проблема визначення спектру ризиків малого бізнесу, які можуть бути найбільш небезпечними для малих підприємств в умовах кризи, і можливих стратегій, щоб їх поменшити або запобігти.

Метою роботи є визначення найбільш значущих ризиків, специфічних для малих підприємств в умовах кризи та розробка основних стратегічних напрямків їх зниження на підставі вивчення специфіки цих ризиків та закордонного досвіду державної підтримки малого бізнесу.

Слід відзначити, що останнім часом у наукових журналах і засобах масової інформації з'являється дуже багато публікацій щодо шляхів виходу країни з кризи. Але фахових досліджень, які б всебічно аналізували характер ризикоутворюючих факторів підприємницьких структур, зокрема малого бізнесу в умовах кризи, на жаль небагато. Проблематика управління ризиками малих підприємств та проблеми державної підтримки МП у цій сфері присутня в цих дослідженнях лише фрагментарно. Крім того, практично відсутня офіційна статистична інформація щодо стану розвитку малого підприємництва у 2008–2009 роках. У майже єдиному статистичному збірнику Держкомстату України “Діяльність малих підприємств, 2008” [1] навіть відсутні абсолютні показники кількості малих підприємств, що унеможливило їх детальний аналіз. Серед вітчизняних досліджень, які розглядають ці проблеми, слід, перш за все, відзначити роботу фахівців Національного інституту стратегічних досліджень України [2], соціологічні дослідження “Вплив економічної кризи на українські компанії” [3], які компанія “Ернст энд Янг”, міжнародний лідер в у сфері аудиту і консультування, проводила щоквартально у 2008–2009 рр., та дослідження бізнес-клімату в Україні Міжнародною фінансовою корпорацією (IFC) [4, 5]. Серед останніх закордонних публікацій, присвячених цій тематиці, слід відзначити дослідження “Влияние кризисных явлений в экономике Российской Федерации на малый бизнес” [6] і матеріали круглого столу Європейської Комісії та Європейського Інвестиційного фонду “Вплив кризи на малий і середній бізнес” [7], в якій на підставі результатів соціологічних досліджень провідними європейськими економістами визнано, що “нинішня фінансово-економічна криза є самою жорстокою за останні десятиліття. Її наслідки проявляються в надзвичайному прагненні підприємницького співтовариства мінімізувати можливі ризики у зв'язку з песимістичними оцінками найближчих і середньострокових перспектив економічного розвитку. Стиснення споживчого ринку й скорочення обсягу продажів, поряд зі зменшенням ліквідності підприємств і досить похмурими перспективами на майбутнє, дуже негативно впливають на сектор малого та середнього бізнесу (МСБ). Більше того, становище

сектору МСБ значною мірою погіршується ускладненням доступу до короткострокового й довгострокового кредитування” [7, с. 3].

Виклад основного матеріалу. В п’ятірку найбільш проблематичних факторів, що можуть створювати більшість ризиків для ведення бізнесу в нашій країні в умовах кризи, за оцінками експертів Всесвітнього Економічного Форуму [8, с. 314], входять: політична нестабільність, складний доступ до фінансування, корупція та складність податкового адміністрування. В останньому рейтингу Всесвітнього Банку “Paying Taxes 2010” [9], українська система оподаткування була визнана однією із самих обтяжливих у світі. Підприємцям в Україні доводиться платити 147 податків і зборів і витратити на це більше 736 годин. У рейтингу податкових систем Україна зайняла 181 місце з 183 країн.

Результати останніх досліджень Міжнародної Фінансової корпорації [4] показують, що загальна вартість дотримання податкового законодавства для всіх активних приватних підприємств (включаючи інші витрати, пов’язані з оподаткуванням) становить майже 7,4 млрд грн, тобто близько 1 % ВВП України 2007 року. Причому найменші за розміром доходу підприємства змушені витратити в середньому 8 % свого річного доходу на дотримання податкового законодавства. Цей тягар надмірний для малих підприємств, у той час, як аналогічні витрати великих підприємств становлять лише 0,07 % їх доходів. Крім того, на проходження лише трьох регуляторних процедур (отримання дозволів, перевірки та процедури технічного регулювання) підприємці та підприємства України у 2008 році втратили загалом 8,2 млрд грн [5, с. 20]. Таким чином, найбільші загрози для розвитку малого бізнесу в Україні становлять ризики, пов’язані з недосконалістю і обтяжливістю інституціонального середовища.

Згідно з результатами п’яти щоквартальних досліджень “Влияние экономического кризиса на украинские компании”, проведених консалтинговою компанією “Ернст енд Янг” спільно з Європейською Бізнес Асоціацією (ЕВА), головні проблеми, з якими зіштовхуються підприємства в умовах кризи, це девальвація гривні (інфляція), затримка платежів з боку партнерів або клієнтів, посилення конкуренції в сфері цінової політики, зниження обсягу продажів, необхідність зниження операційних витрат, падіння попиту на товари і послуги, необхідність звільнення персоналу, висока вартість фінансування та недоступність кредитів і капіталу в цілому.

На підставі аналізу соціологічних опитувань як українських, так і закордонних компаній, які проводилися у 2008–2009 рр. та вивчення специфіки малого бізнесу можна сформулювати основні ризикоутворюючі проблеми, уразливі точки суб’єктів малого підприємництва і відповідні види ризиків, які можуть при цьому виникати (табл. 1). Аналіз таблиці показує, що перевага ризиків, з якими стикаються вітчизняні малі підприємства в умовах кризи, це зовнішні ризики, пов’язані з погіршенням ринкових умов господарювання, звуженням споживчого ринку, колапсом фінансової системи і посиленням податкового, регуляторного і адміністративного тиску на малий бізнес.

Таблиця 1

Основні ризики малого бізнесу в умовах кризи

Опис ризикоутворюючих проблем	Вид ризику
Адміністративний тиск на бізнес, великі транзакційні витрати МБ на регуляторні процедури, обтяжливе податкове адміністрування	Регуляторні Інституціональні
Відсутність доступу до банківського фінансування, переоцінка заставного забезпечення, погіршення умов кредитування (висока ставка по кредиту при малих строках кредитування), нестача обігових коштів	Фінансові Кредитні Банкові
Перехід до тіньового кредитування у формі нелегальних кредитних послуг лихварям і організованих злочинних угруповань, рейдерські захвати	Кримінальні
Зниження попиту на продукцію та послуги, підвищення конкуренції	Посилення конкуренції Ринкової кон’юнктури
Вимоги клієнтами попереднього постачання і відстрочки платежу, погіршення роботи постачальників, невиконання контрактів	Фінансові Контрактні Ризики неплатежів з боку контрагентів
Зниження вартості вітчизняної продукції, підвищення вартості імпоротної продукції, підвищення цін на послуги держмонополіям	Ринкові Цінові Фінансові
Падіння виробництва і прибутку, зниження рентабельності й ліквідація окремих підприємств, зниження обігу капіталу, звільнення найманих робітників	Виробничі Ризики збанкрутіння
Вимоги клієнтами попереднього постачання і відстрочки платежу, зниження обсягів замовлень, несплата виконаних робіт, погіршення роботи постачальників	Невиконання контрактів ризиків неплатежу
Відсутність фінансових коштів для розвитку, заморожування проектів розвитку	Інвестиційні
Відсутність державної антикризової програми і реальної підтримки малого бізнесу	Політичні Інституціональні

У зв'язку з більш високими ризиками, у період кризи банки перестають кредитувати малий бізнес в першу чергу. Крім того, це пов'язано з нестачею заставного забезпечення, з труднощами рефінансування портфеля кредитів, виданих малому бізнесу, з традиційно меншою прозорістю та трудомісткістю видачі кредитів.

В теорії менеджменту виділяють основні стратегії, які малі підприємства можуть використовувати для зменшення рівня ризикованості і подальшого розвитку [10]:

- **мінімізації витрат** – скорочення витрат, щоб попередити падіння доходів компанії;
- **диференціації** – підвищення конкурентоспроможності компанії завдяки наданню додаткових послуг або виробництву нових товарів підвищеної якості;
- **диверсифікації** – поширення продуктового ряду й збільшення числа джерел доходу;
- **інтеграційні** – об'єднання декількох підприємств з метою консолідації можливостей для розвитку і виходу на нові ринки.

Слід зазначити, що простір для вибудовування стратегій у вітчизняного малого бізнесу дуже малий. У його галузевій структурі переважають компанії, що зайняті перерозподілом чужих товарів і послуг. Як свідчать соціологічні опитування [3], у кризовий період вони оперативним слідом за зниженням обігу скорочують персонал, обсяг орендованих потужностей і площ. Здебільшого такі компанії не володіють активами й досить слабо мотивовані до пошуку нових шляхів розвитку. Їх ключова стратегія – “перечекати”, вони повністю залежать від кон'юнктурного циклу й конкретного великого замовника (адміністративного або корпоративного). Ні про які самостійність і розвиток не може бути й мови. Власники малого бізнесу в Україні дуже багато часу витрачають на врегулювання проблем, що виникають. Малі підприємства виживають в режимі “ручного керування”. На жаль, вітчизняний малий бізнес як відповідну реакцію на кризу не використовує інтеграційні стратегії – консолідації можливостей для розвитку й виходу на новий рівень.

Ще одна поширена стратегія малого бізнесу в Україні – це “вихід у тінь”. Згідно з розрахунками Міністерства економіки, рівень тіньової економіки в Україні за 2008 рік порівняно з 2007 роком збільшився на 2,3 в. п. і становив 31,1 %, і цей показник є більшим за останні роки (рис. 1) [11]. А за оцінками фахівців Рахункової палати України, рівень тіньової економіки у першому кварталі 2009 року досягав 40 % ВВП і таким чином наближається до критичного для економічної безпеки України.

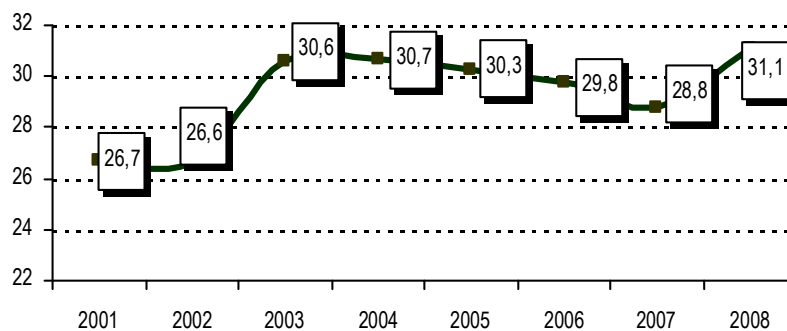

Рис. 1. Інтегральний коефіцієнт тіньової економіки в Україні, відсоток від офіційного ВВП

Висновки. Проведений аналіз показує, що наслідки поточної економічної кризи особливо боляче відчують вітчизняні малі та середні підприємства через погіршення ринкових умов господарювання, ускладнення доступу до кредитування, зниження попиту на товари і послуги та посилення податкового, регуляторного й адміністративного тиску з боку держави. Все це підвищує рівень ризикованості підприємницького середовища, збільшуючи кількість ризиків при веденні бізнесу. Оскільки переважна більшість цих ризиків є зовнішніми, слабо прогнозованими й слабо керованими, то малі підприємства, які не мають значних основних фондів, не в змозі їх самостійно уникати. Саме тому, у цей кризовий період надзвичайно важливою є ефективна державна підтримка цього сектору. На підставі вивчення закордонного досвіду [7] і з урахуванням специфіки розвитку вітчизняного бізнесу, основні антикризові заходи щодо підтримки малого та середнього бізнесу повинні бути спрямовані на:

- стимулювання розвитку попиту та пропозиції (поширення споживчого ринку, удосконалення ринкової інфраструктури, розвиток сфери соціальних послуг тощо);
- підвищення кредитоспроможності банківської сфери, включаючи реструктуризацію банківського капіталу (яка повинна проводитися за чіткими правилами), що мають забезпечити поліпшення умов для фінансування МСП, а також передбачити надання банкам додаткових державних гарантій;
- лібералізацію податкової політики (формування стабільного і збалансованого податкового законодавства, оптимізацію кількості податків і зборів, спрощення процедур адміністрування сплати податків і зборів);
- вдосконалення інституціонального середовища для сектору малого підприємництва (зменшення трансакційних витрат на проходження регуляторних процедур: перевірок, отримання ліцензій, дозволів тощо);
- підтримку ринку праці (скорочення податку на фонд заробітної плати, а також поширення тимчасових програм допомоги безробітним, мережі центрів професійного навчання й перепідготовки фахівців).

Література

1. Статистичний збірник “Діяльність малих підприємств”, 2008 / За ред. І. М. Жук. – К. : Держкомстат України, 2009. – 182 с.
2. Економічна криза в Україні : виміри, ризики, перспективи. Аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2009. – 52 с. – [Електронний ресурс]. – [http : // www.niss.gov.ua/Table /25022009/analit.htm](http://www.niss.gov.ua/Table/25022009/analit.htm).
3. Исследование 5 : Влияние экономического кризиса на украинские компании, 25 янв. 2010 г. / Ernst&Young. – 27 с. – [Електронний ресурс]. – [http : // www.ey.com/Publication /vwLUAssets/Crisis-Survey-5-2010-01-26-RU/\\$FILE/Crisis-Survey-5-2010-01-26-RU.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Crisis-Survey-5-2010-01-26-RU/$FILE/Crisis-Survey-5-2010-01-26-RU.pdf).
4. Вартість дотримання податкового законодавства в Україні. – К. : МФК, 2009. – 251 с.
5. Інвестиційний клімат в Україні, яким його бачить бізнес. – К. : МФК, 2009. – 223 с.
6. Влияние кризисных явлений в экономике Российской Федерации на малый бизнес / Е. Г. Литвак, С. В. Мигин, А. А. Нехаев, А. М. Шестоеров. – [Електронний ресурс]. – [http : // www.nisse.ru](http://www.nisse.ru).
7. On the Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and the Policy Responses // Turin Round Table. Issues Paper, Turin, Italy, 26–27 March 2009. – 37 p. – [Електронний ресурс]. – [http : // www.oecd.org/dataoecd/37/4/42514259.pdf](http://www.oecd.org/dataoecd/37/4/42514259.pdf).
8. The Global Competitiveness Report 2009–2010. – Geneva, Switzerland : World Economic Forum, 2009. – 479 p.
9. Paying Taxes 2010. The Global Picture. – The World Bank&PricewaterhouseCooper LLP, UK, 2010. – 115 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.doingbusiness.org/documents /FullReport/2010/Paying-Taxes-2010.pdf](http://www.doingbusiness.org/documents/FullReport/2010/Paying-Taxes-2010.pdf).
10. Стратегии развития малого бизнеса в кризисный период : Экономический атлас / П. Ю. Быков, Н. А. Гайнутдинов. – М. : Куна, 2009. – 54 с.
11. Тенденції тіньової економіки в Україні (за 2008 рік) // Аналітична записка Міністерства економіки України. 2009. – № 30. – 13 с. – [Електронний ресурс]. – [http : // www.me.gov.ua/file/link/133002/ file/Zapiska_2008.doc](http://www.me.gov.ua/file/link/133002/file/Zapiska_2008.doc).

В. Т. ДЕНИСОВ, Ю. П. МЕДВЕДЕВА
Саратовский государственный социально-экономический университет

ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАК ЭФФЕКТИВНАЯ ФОРМА ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В тезисах обосновывается актуальность и необходимость развития технико-экономического сотрудничества с зарубежными контрагентами как эффективной формы внешнеэкономической деятельности российских промышленных предприятий; представлено определение сущности технико-экономического сотрудничества и опыт участия в нем российских компаний.

The paper gives reasoning for the urgency of an issue of development of economic and technological cooperation with foreign counterparts as an effective form of foreign trade of Russian industrial enterprises; represents the definition of the essence of economic and technological cooperation and provides the examples of the experience of Russian companies.

Процессы модернизации российской экономики, а также интеграция России в мировую экономику оказывает сильное воздействие на необходимость изыскания и реализацию возможностей создания и поддержания конкурентных преимуществ страны в целом и отечественных промышленных предприятий в частности, при осуществлении внешнеэкономической деятельности. В связи с этим все большее количество российских предприятий осознает необходимость создания конкурентных преимуществ за счет технического перевооружения производственно-технической базы, автоматизации промышленного оборудования и оптимизации технологических процессов производства, приобретения или разработки нового технологического оборудования и оснастки, модернизации существующих станков, технологий. Кроме этого, в условиях глобализации экономики нарастает объективная необходимость осуществления современных форм внешнеэкономической деятельности (ВЭД). Наиболее перспективной и эффективной, на наш взгляд, формой осуществления ВЭД является участие российских предприятий в технико-экономическом сотрудничестве с зарубежными контрагентами, что позволит российской стороне стать равноправными партнерами в научно-техническом и экономическом мировом сообществе. Помимо этого, в процессе сотрудничества открываются новые пути использования конкурентных преимуществ народного хозяйства и научно-технического потенциала страны в целях эффективной специализации на мировых рынках.

Зачастую приходится слышать, что единственный путь развития России – это заимствования промышленных технологий и имитация зарубежных инноваций. Однако, накопленный советский научно-технический потенциал еще не весь устарел, не растрочен. Импорт промышленных технологий может быть хорошим решением только в тех случаях, когда он осуществим на приемлемых условиях – политических, финансовых и